

Вековните дървета във вярванията и обичаите на българите.

Теодор Василев, културен антрополог

Човекът и природата.

Още от най-стари времена човекът е бил дълбоко и неразривно свързан с природата – при отглеждането на реколтата, при ловуването, в ежедневието си той е бил до голяма степен зависим от нея. Природата вдъхва безусловно страхопочитание и именно поради това тя е обожествявана - хората не могат да си обяснят хармонията, съществуваща около тях по друг начин, освен като не-човешка, свръх естествена и божествена. И днес, на много места из България, по селата и в планините можем все още да усетим тази връзка на местните хора със земята и заобикалящата ги среда. Същото се отнася и за дървото и гората. Старото дърво е извор на мъдрост и още от средновековието по нашите земи са почитани такива видове, които носели памет за историята. Някои от тях са били обвързани в извършването на редица обреди и литургии от онова време. Възможно е дори още преди Христа траките да са почитали старите и големи дървета по някакъв свой начин. Разбира се, за това няма съществуващи извори, но е много вероятно да се предположи. Различни езически богове също са се разпореждали с горите и с флората. Гората изобщо, е населявана от странни и тайнствени същества.

Дървото в българската народна традиция.

Познанията на древните българи за растителния свят са ограничени до видовете в най-близката околност. Хората са познавали най-вече землището на своето селище и територията около него, до където им се налагало да ходят често. За това названията на познатите им дървесни видове са много подробни, като в имената се прави разлика по размери, форма и големина на листата, по цветове, корени, кора, узряване, плодове, дори химичен състав и др. Така например в някои места са известни следните разновидности на дъба (*Quercus*, на старобълг. Дълъ), цер (*Cerris*, старобълг. Церъ), горун, граница, благун (или сладун), храстица (старобълг. Храстъ, церакъ, лютакъ). Размножаването на дъба става най-лесно чрез плодовете му, а именно жълдите (или жир). Дъбовите гори се означават като дъбрави (ед. число дъбрава, старобълг. Дъбрава).

На дъбът е отредена съществена роля в народните вярвания. За „бъдник“ се избира само дъбово дърво, друг вид не може да поддържа жарта през цялата нощ на бъдни вечер. На празника Игнажден (20 декември) полазникът влиза в къщата с пръчка в ръката или с шумка. Те трябва да са единствено от дъбово дърво. Бухалката, която служи за пране и с която девойките се кумиочат също е дъбова. Кобилицата, която също участва в редица обичаи и обреди, в старо време, не е могла да бъде от

(Вековно дъбово дърво, маркиращо землището на село Зелени Град, Трънско, използван при обичая кръстоноше)

друго дърво, освен дъбово. Когато дълго време се е задържала суша, селяните излизали и се събирали около старите дъбови дървета, за да се молят за дъжд. Те са почитани като свещени, а местата около тях - като лековити. Такова дърво нито може да се сече, нито да се пипа от когото и да било. Обикновено територията около него се маркира по някакъв начин. В миналото по лековитите дъбове са се окачвали червена прежда и парички. Това е било символ на жертва от страна на болните. А от някои много стари дървета дори се взимали стърготини и се пиели като лек. В много старо време там където не е имало църква, можело да се черкува при такива дъбове. Оброците, около които стават различни обреди и се колят курбани, много често също са дъбови дървета. Те се радват на особена почит и уважение. Считат се за свещени и се използват при религиозно лекуване. Тези лекувания представляват методи на изцеление чрез вяра. Дори и днес тези места се знаят и в някои села традицията продължава да се поддържа, както е например с дъба до село Зелени град, Трънско. Димитър Маринов маркира три такива дървета в село Локорско в началото на XX век. На тях селяните гледали със страхопочитание. При тях някога е била отслужвана света литургия и се колели курбани за здраве и берекет. В деня на Света Троица всички излизат да обходят селото с иконите и хуругвите на църквата за берекет. Като стигне до тези дъбове, шествието спира и те се миросват. В дървото се пробива дупка със свредел и вътре се сипва зехтин от черковните кандила, пали се тамян и запущва с восък. За същият ритуал се споменава и на много места в Трънско, но извършван на различни религиозни празници. Такива дървета дори маркират и землището на

селото. Те са като граница на имотите в селището. Поверията разказват как на тези дъбове си свивали гнезда орли и бдели над синора на селото, за да няма град, хали и вихри. В старата църква „Св. Петка“ в София е имало пън от такъв дъб, посветен на „Св. Терапонт“ епископ Кипърски. В началото на ХХ век все още набожни хора са взимали от този дъб стърготини за лек. Той някога е бил оброк и на него се е служила света литургия и когато църквата била изградена, той бил край нея. Има и дъбове, които, според вярванията, помнят турското робство. За важноста на дъба в съзнанието на хората свидетелстват и множеството наименования на местности и села, произлезли от думата „дъб“ - Дъбница, Дъбово, Церово, Дъбова махала и много други.

Букът (*Fagus*, старобългар. Боукъ) е познат с двата си вида - „бяла бука и черна бука“. Той расте по високите планински места и народната вяра също го изтъква като свещено дърво. На буквите дървета живеят самовилите и някои други лоши дихания. Букът е възпят и в някои народни песни.

(старо буково дърво ударено от гръм, такива места в последствие се избягват или се почита свети Илия)

Габърът (*Carpinus*) има три свои разновидности, познати от фолклора - „бял габър, черен габър и пикливец“. Габърът, подобно на дъба, заема своето място в народните вярвания. На някои места дори се счита за равен на него. Той е бил единственото дърво, по което младия Бог слизал на

земята. Има предание, което гласи, че когато Богородица родила, тя не могла да намери място за люлка на Бога – “чисто място из цялата гора”, освен там, където имало израснало дърво „златен габър”. Овчарските свирки били някога само от габър и се наричали „габрова цифарка”. Има и селища, носещи името на вида - Габрово, Габровница и др.

Ясенът (*Fraxinus*) се нарича и „оксен” и „осен”. Ясенът се счита за най-красивото дърво в нашата гора. Кобилищата на булката и на момата трябвало да бъде от ясен, защото самовилите бягали от него. Змейовете също се плашили от него.

Борът (*Pinus*, старобълг. Боръ). Срещат се два вида - черен и бял бор. Борът и елата растат само по високите планински местности, там, където други дървета почти няма. Под техните сенки почиват горските животни и самовилите. Народната вяра им придава тайнственост и ги почита. Те са символи и на невинност, младост и радост. Тъй като боровината (дървесината, добита от бор) е много важна като източник на светлина, той се смята за дърво, даващо светлина. В Родопите бориката се радва на особена почит.

(Вековно борово дърво в църквата на село Радово, Трънско)

Яворовите дървета са няколко вида: явор (*Acer pseudoplatanus*), клен (*Acer campestre*), шестил (*Acer platanoides*), жешел (или мекиш- *Acer tataricum*). В старобългарския речник се споменава само за едно от тях, а именно клен. Под яворовото дърво, както и под дъбовото може да стане

оброк. Под сянката на явора човек може спокойно седи и почива, без да се страхува от лоши духове, или от „ограма“. „Св. Никола, когато излезе на брега от много пътувания, за да си отпочине ляга под зелен явор. Така омайните овчарски кавали трябвало да бъдат от яворово дърво - „свирка яворова“. Сватбарската чаша, с която се запойват младите, за да се обичат и да са сговорни, и от която кумът (кръсникът) преди отиването в черквата отпива и благославя, трябва да е от явор. Дори в сватбарските песни се пее:

„Провикна се чаша,
Чаша яворова,
Изъ гора зелена,
Пълна ми рамна
Съсь руйно вино.“

Във вярванията и обичаите на българиге се почитат и много други дървесни видове, важни за определен обичай или обред, свързани с някакво вярване. Така например брястът се засажда, когато се започва ново гумно или нова къща. Народното поверие споменава, че в двор, в който има посадени брестови дървета никога няма да западне и да рухне. Повечето от оброците или места, които се считат за свещени са залесени с брестови дървета. Под сянката му не може да има лошо дихание, болест или злина.

За разлика от него под орехова сянка никога не трябва да се отпочива, лежи или спи. Под него човек може да налети на лоша болест или на „ограма“, тоест да се парализира. Листото на ореха има магическата способност да отделя жената от мъжа, кравата от бика, момата от змея. Ореховото дърво се свързва и с живота на човека. Вярва се, че който посади орехово дърво умира тогава, когато то израстне и стане толкова дебело, колкото врата на оня, който го е посадил. На бъдни вечер трапезата не се кади, ако няма орехи. Тъй като ореховата шума прогонва змейовете и самовилите през Русалийската неделя момите носят в пазвите си орехови листа и пелин.

Тополата пък е възпята в множество народни песни. Тя е „тънка“ и „висока“, „бяла“ и „лъскава“. Чучурите на чешмите се правили само от топола, защото когато гърми и трещи само по него не пада гръм. В някои народни песни се говори, че това дърво влияе и върху хубостта на момата:

„Кога ме е мама раждала,
Възь топола се подпрела;
За това самъ язе таничка
Тъничка, та па височка.“

Трепетликата или както е позната в Родопите „Кавак“ е вид топола,

чийто листа, обаче шумят и треперят, дори когато времето е тихо. Според народните вярвания това дърво е наказано. Когато Св. Богородица родила Исус и коледарците оповестявали важното събитие по света, тогава Гората и Водата се спряли за миг да послушат тази песен. Само трепетликата не се спряла. За това божията майка я проклела:

„Ой те тебе дърво,
Дърво трепетлика,
Да трепериш заманъ (всякога)
И без ветъръ и съсъ ветъръ.”

Под сянката ѝ никой не трябва да сяда. За трепетликата се смята, че е ценен материал за направата на греди за къща.

Калината е вид, който според народната вяра е дърво на младостта и любовта. Дафинът и люлякът са възпети из народните песни. Порасне ли дафин – счита се за щастие. За това и той не бива да се сади по дворовете. Крушата и ябълката също са почитани дървета. Глогът има магическата сила да прогонва всички лоши дихания. Човек, който го носи, или носи тояга от глог може да си пътува спокойно и без страх дори нощно време, през долини и реки, през всички самовилски игрища и самовилски кладенци. Обикновено от него са се правили кръстчета, защото глоговата тояга не е много надеждна за отбрана, чупи се. Чемшира се смята за дълговечно дърво. В коледарските и любовни песни се възпяват „чемшировите порти”. Има и още магически дървета като кеферичното и мъждраново дърво.

Като цяло се приема, че гората има душа. Тя говори, страда, тъжи, лекува, отговаря и др. Гората е нещо тайнствено и усамотено, в което са намерили своя дом самодиви, самовили, вещици и други лоши дихания, дивите животни и зверовете.

(Букова гора)

Обичаите, свързани с вековни дървета.

Във всеки манастир или църква в миналото е имало дървета, които са били някога оброци. Това са дървета, под които се е извършвало жертвоприношение и се е освещавала жертвата в чест на някой светец-покровител. Някои от тях и до средата на XX век са били използвани за тази цел. В повечето случаи храмовият празник съвпада с деня на светеца на оброка. В много стари църковища извън селата са останали дървета, почитани някога религиозно. Някъде са останали и само дънери или сухи пънове, които пак са били обект на религиозно почитане. Дънерът може да приеме и името на светеца, като в сборника „Народни умотворения“ се говори за един такъв „Св. Атанасий“ в село Бобошево. Дори когато църквите били разрушени, дърветата оставали да напомнят, че това място в свято, хората продължавали да палят свещи на тях.

Както споменахме и по-горе старите дървета могат да служат и за обозначаване землището на селото и при обичая кръстоноше. При него цялото село излиза и обхожда землището си. Тези дървета не само са оброци, но те дават и изцеление на хората. Още при устройването на оброците са се стремяли наблизко да има стари дървета. Тръсили са да има и кладенче, да извира вода. Кладенчето и дърветата постепенно са

(кръст „Св. Троица“ край село Радово, Трънско)

ставали лековити по силата на някой дух, преименуван в светец, който е

станал покровител. Така възникнали „светите води“, наречени аязма. До тях също е имало дърво или група дървета, които не можело да се секат. За това до всяко свято място имало и свети дървета.

И днес на много места из България старите хора пазят спомена за тези традиции и обичаи, свързани със старите дървета. Близо до село Бръшлян в Странджа се намира параклиса св. Петка Българска, който е известен с лековитата си кал. Тя се стича в корените на много стар бук, където болните могат да намажат раните си или болното място. Дядо Данчо Стойчев Кирязов на 88 години от село Бръшлян ни разказа за старите дървета и параклиса: „Над сто години дъбът започва да отделя положителна енергия. Тука има над сто години, горе до един голям извор. Там са се събирали още Георги Кондолов (един от водачите на Преображенското въстание). Той е летен дъб. Горе на петстотин, шестотин метра от параклиса. Става свещено място, където има такова дърво. Така параклис се прави на извор или на такова дърво. Дъбът отделя положителна енергия. При липата също се отделя положителна енергия. Бялата бреза също излъчва положителна енергия. Ако отидеш да я преърнеш и се долепиш до нея, абстрахираш се от всяка мисъл и се помолиш и просто ти олеква така, минава ти всяка болка. За това тези дървета се пазят още от едно време, такова дърво не можеш да сечеш. Ще те настигне божието възмездие.“

Около такива дървета човек трябва да не върши нищо лошо и дори да ходи по нужда. В Родопите възрастните хора, казват, че на дърво не се ходи по нужда защото от него се добива материал за строеж на къща.

Старото дърво.

Старото дърво е символ на мъдрост и живот. Дедите ни векове наред са почитали старите дървета, така както се почита нещо мъдро и свято. Старите гори също са обект на почитание и на преклонение. Както видяхме в народната вяра дървото е силно използвано и почитано, в повечето случаи религиозно. Защото никой не е имал право на своя глава да унищожи такова дърво.

Библиография:

Маринов, Димитър. Сборник народни умотворени и народопис, книга XXVIII, София 1914, БАН.

Вакарелски, Христо. Етнография на България, София 1977.

Извори за Българската етнография, Из българския възрожденски печат, Том 1, София 1992.

Извори за Българската етнография, Из българския следосвобожденски печат 1878-1900. Том 2, София 1999.

Етнография на България, Том 2, БАН, София